

УДК 37.03(477.8)(091):930.1

3-13

Тетяна ЗАВГОРОДНЯ,

orcid.org/0000-0001-9097-5714

Інна СТРАЖНІКОВА

orcid.org/0000-0001-5921-6197

**ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ВИХОВАННЯ
У НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті доводиться доцільність вивчення освітньо-виховних процесів у загальноукраїнському масштабі. У даному випадку такий підхід забезпечить вищий рівень осмислення історичного досвіду, зокрема виховання, що дасть змогу перейти від характеристики елементарних знань до їх всебічного осмислення через виховні аспекти. Адже напрями виховання становлять окремі складні підсистеми із власним науковим інструментарієм та змістовим наповненням.

***Ключові слова:** виховання, Західний регіон України, історіографія, дослідження, навчально-виховний процес, доробок.*

Постановка проблеми. Теорія і практика виховання – важлива складова педагогічної науки. Будучи складним, багатограним поняттям, воно розглядається як суспільне явище, діяльнісний процес, внутрішньо структурована система, як цінність, вплив, взаємодія тощо. Фундаментальні українські та зарубіжні дослідження кінця ХХ – початку ХХІ ст. дають достатнє уявлення про сутність, структуру, теорію виховання та її методіку. Вони становлять необхідну методологічну базу для його вивчення в історичній ретроспективі та для аналізу доробку історико-педагогічної науки з означеної проблеми. З цього доробку випливає тлумачення виховання у широкому педагогічному сенсі як цілеспрямованої перетворювальної діяльності системи освітніх закладів, у вузькому значенні – як виховної роботи, спрямованої на формування певних якостей, цінностей, переконань, у ще вузькому – як розв’язання конкретних виховних завдань.

Тому **метою статті** є показати тематичну палітру і внутрішню змістову структуру педагогічних досліджень, присвячених вихованню як конкретно-історичному явищу, детермінованих комплексом суспільних

чинників, що окреслюють і головні компоненти теорії виховання – починаючи від його категоріально-понятійного апарату й завершуючи визначенням структури, особливостей, рушійних сил, суперечностей, етапів, управлінських механізмів, інших аспектів цього процесу, що має свої функції, форми, методи, засоби, інші елементи реалізації.

Тематика і дослідницький процес більшості історико-педагогічних студій визначаються та будуються на основі змістових і ціннісних критеріїв градації системи виховання, що уможлиблюють відокремлювати розумове, моральне (релігійне), громадянське, трудове, естетичне, фізичне, правове, екологічне й інші напрями. Вказані напрями виховання становлять окремі складні підсистеми із власним науковим інструментарієм та змістовим наповненням, які, зі свого боку, дають важливий ключ для аналізу присвяченої їм наукової літератури. Оцінюючи загальний ступінь вивчення історико-регіонального виміру теорії і практики виховання у дослідженнях Західного регіону України, констатуємо нерівномірність дослідження його окремих напрямів і аспектів, зокрема й у порівнянні з радянською історіографією.

У сучасній педагогічній науці історичний аспект трудового виховання висвітлений найслабше, порівняно з іншими складовими виховної системи, що зумовлюється передусім суб'єктивними моментами, зосередженістю на її націотворчих компонентах тощо. За такої ситуації цікавим буде порівняння чи не єдиної дисертаційної роботи В. Рака [8] про трудову підготовку учнів загальноосвітніх шкіл Західного регіону в 1900 – 1939 рр. із аналогічним дослідженням О. Кондратюк [6], яке стосується цієї проблеми в масштабах усієї України. В обох випадках науковці зосередилися на з'ясуванні тенденцій і періодизації розвитку трудової підготовки учнів, її навчально-методичного забезпечення тощо. Утім, якщо О. Кондратюк акцентує на показі політехнічного характеру трудового виховання, то В. Рак доводить, що у Західному регіоні воно розвивалося у площині зарубіжного досвіду і української етнопедагогіки та мало національно-зорієнтований характер, важливу роль у чому відіграли українські громадські інституції. Його зміст мав соціально зумовлений характер, позаяк відображав структуру зайнятості населення регіону.

Глибокі коріння має вивчення представниками різних наук проблеми естетичного виховання молоді, яка істотно актуалізувалася у концепціях та ідеях представників вітчизняної педагогічної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. і впливає з досліджень Західного регіону зазначеного періоду. Водночас широке розуміння естетичного виховання зумовило його осмислення у контексті різних складових виховної системи. За такої ситуації маємо відносно небагато спеціальних комплексних праць з означеної проблеми. Зокрема заслуговує на увагу робота В. Городиської. Відстеживши триетапну еволюцію естетичного виховання учнівської молоді в

системі освіти на західноукраїнських землях 1869 – 1939 рр., дослідниця розкрила його стан, зміст та засади, методи і форми реалізації у шкільних закладах й позашкільних інституціях. У її рефлексії естетичне виховання постає як явище синкретичне, тісно пов'язане з національним, релігійним, моральним, екологічним й іншими напрями виховання, його здійсненню сприяв увесь комплекс предметів гуманітарного та природознавчого циклів, а в позашкільних закладах воно тісно пов'язувалося із музичним, образотворчим, театральним мистецтвом [2].

У різних ракурсах робота В. Городиської суголосо з дослідженням С. Стельмах про розвиток художньо-естетичного виховання учнівської молоді у реформаторській педагогіці Галичини першої половини ХХ ст. Автор показала його наукове обґрунтування і практичне впровадження у навчально-виховний процес за міжвоєнного періоду та з'ясувала, що в 1940-х рр. у цій царині відбувся відхід від реформаторських ідей. З таких позицій визначаються принципи, методи, форми естетичного виховання та доводиться, що у своїй основі вони ідентичні із відповідними параметрами сучасної української педагогіки, яка повернулася у лоно загальноєвропейських парадигм [9].

Тенденцію до уніфікації регіонального виміру поглядів на естетичне виховання увиразнюють студії про його розвиток у міжвоєнному полікультурному середовищі Закарпаття. Він знайшов прояв у схожих за назвою і в структурно-змістовому відношенні монографічних і дисертаційних працях Т. Мочан [7], М. Чепіль [11] та ін. Дослідниці спільні в обґрунтуванні етапів та визначенні особливостей цього процесу через орієнтацію на етнокультурну толерантність. Значення цього доробку полягає у розкритті змісту естетичної освіти та виховання не лише як українського етнопедагогічного феномену, але й як результату, що формувався під впливом різноетнічних чинників, що істотно позначалося на естетичних смаках, поглядах, уподобаннях учнівської молоді.

На відміну від цих студій, дослідження М. Зимомрі переносить осмислення цієї проблеми у площину етнопедагогіки. Вона розкривається через призму з'ясування міжпредметних зв'язків; спеціальних методичних засад виготовлення виробів (від гри до естетичної дії й роботи), використання народно-естетичної діяльності у професійному становленні дітей тощо. Автор також засвідчує загальну тенденцію щодо поглиблення вивчення дидактичних аспектів навчально-виховного процесу у різних типах навчальних закладів, що у цьому випадку знаходить прояв у з'ясуванні його функцій та змістових і процесуальних компонентів (умови формування творчої активності молоді; її участь у реалізації мистецьких рішень; співпраця учителя та учня тощо) [3].

Попри різні погляди на проблему вивчення змісту виховання та еволюції виховних систем основним залишається ціннісний підхід, який

в універсальних вимірах відображає його діяльнісну спрямованість та ставлення особистості до довкілля і самої себе. Це зумовлює пріоритетність морального виховання як всеохопного цілеспрямованого процесу оволодіння моральними цінностями, принципами, ідеалами, виробленими людством і прийнятими суспільством на рівні власних переконань. Водночас його осмислення в історичній ретроспективі має свої особливості. Попри секуляризацію школи, церква зберігала вагомий вплив на процес виховання підрастаючого покоління у другій половині XIX – 30-х рр. XX ст. (період, на якому дослідники традиційно зосереджують головну увагу). Вони одностайно ототожнюють зміст морального виховання з морально-релігійним. На це вказують й автори підручників з теорії та методики християнської педагогіки, які визнають пріоритетне значення морально-релігійного виховання у тогочасній системі виховання, що зумовлювалося його особливими завданнями, змістом і самою природою [10, 65, 75].

Характер і спрямованість сучасної історіографії означеної проблеми визначають дві риси. Перша пов'язана з тим, що попри схожість, ідентичність предмета дослідження у його визначеннях фігурують різні поняття: «моральне виховання», «морально-релігійне виховання», «релігійно-моральне виховання», «християнське виховання», «духовне виховання» тощо. Попри безліч інтерпретацій у науково-педагогічному середовищі починає домінувати розуміння морального виховання як діяльності школи, сім'ї, громадськості з формування у дитини моральних норм, цінностей, ідеалів, що прийняті суспільством та визначають її особистісну поведінку.

Досить схожі у структурно-змістовому сенсі праці І. Ковальчук [5], Ю. Щербяка [12], Р. Яковишиною [13] та ін., хоча відрізняються за глибиною аналізу і проникнення у суть проблеми. Автори з'ясовують теоретико-методичні засади морального виховання у доробку тодішніх педагогів та зосереджують увагу на розкритті особливостей реалізації його завдань у роботі з учнями загальноосвітніх закладів під час навчання і позашкільної діяльності громадських інституцій. З таких позицій розкриваються зміст морального виховання (домінування релігійних цінностей), його взаємозв'язок з іншими напрямками виховання, чинники реалізації (сім'я, школа, церква), форми, методи, засоби педагогічного впливу тощо. Науковці одностайні в думці щодо пріоритетності морально-релігійних цінностей у формуванні особистості.

Друга прикметна риса історіографії означеної проблеми полягає у певній «регіональній деформації», коли, зокрема п'ять досить близьких за змістом спеціальних монографічних і дисертаційних праць стосуються теми морального виховання у навчальних закладах Галичини другої половини XIX – 30-х рр. XX ст. та одне Буковини, тоді як його розвиток

на Закарпатті та Волині за вказаного періоду не знайшов комплексного системного осмислення.

Недостатня увага науковців до регіонального виміру громадянського виховання пояснюється і «компенсується» зосередженістю на проблемі національного виховання. Важливе методологічне значення має визнання науковцями суперечностей між цінностями громадянського та національного виховання. Перші стосуються внутрішнього життя держави, другі зростають на етнонаціональному ґрунті кожної окремої спільноти і знаходять концентроване вираження у понятті «національна ідея», під якою в українському вимірі традиційно розуміють національно-державну незалежність, соборність, патріотизм і готовність до жертвовного захисту Батьківщини, пошану до рідної мови та національних символів. Громадянське виховання пов'язано з державним, вони базуються на цінностях демократії, необхідних для життя у громадянському суспільстві, отже, щодо національних ідеалів їхня спрямованість визначається поліетнічним характером державних утворень.

Розробка теорії і практики національного виховання займає пріоритетне місце у розвитку сучасної педагогічної науки. Попри зосередженість на осмисленні цього феномену стосовно сучасних умов державотворення, вчені постійно акцентують на його етноісторичних витоках та змісті й етапах формування як системи поглядів, що становлять важливу складову української суспільної думки.

Так, на регіональному вимірі «універсальність», «всеосяжність» національного виховання відповідним чином позначилися на дослідженнях. З одного боку, маємо зовсім небагато спеціальних досліджень регіону про розвиток національного виховання, з іншого, воно досліджується як окремий компонент, що присутній у більшості педагогічних процесів і явищ та важливий аспект при вивченні різних наукових проблем.

Окремим напрямом педагогічних досліджень є проблема опіки, опікунства, що стосується не лише дітей, молоді, але й дорослого населення. Складність узагальнення наукових знань про неї зумовлюється тим, що вона, з одного боку, вивчається у руслі й на перетині багатьох наукових дисциплін (філософії, психології, соціології, правознавства, історії, релігієзнавства та ін.), а з іншого, предметно осмислюється в ракурсі різних напрямів і розділів самої педагогіки – соціальної, історії педагогіки, етнопедагогіки, теорії та практики виховання, соціально-педагогічної роботи з дітьми у контексті педагогічних і приватних ініціатив тощо.

Помітним внеском у вивчення історії, теорії та практики соціально-опікунської діяльності в Україні стала низка регіональних комплексних праць [4]. Досліджуючи педагогічний аспект опіки дітей і молоді Галичини у другій половині XIX – першій третині XX ст., Р. Волянчук [1] з'ясувала характер державної політики у цій сфері, витоки релігійно-громадської

добродійності й приватних ініціатив та погляди тогочасних педагогів на проблему. Розкриваючи зміст, методи, форми діяльності громадських організацій у цьому напрямі виховної роботи опікунських інституцій, вона показала, що опіка як вияв захисту дітей і громадян, які потребують захисту і допомоги, пройшла складну еволюцію від розрізаних харитативних (допомогових) заходів до вироблення системного цілеспрямованого суспільного впливу на ці категорії українського населення.

Загалом науковий доробок з означеної проблеми засвідчує «регіональну деформацію» у її вивченні, позаяк більшість присвячених їй педагогічних досліджень стосується Галичини, а розвиток соціального опікунства на Буковині, Волині, Закарпатті розглядається, як правило, фрагментарно у контексті іншої наукової тематики. До заповнення цієї прогалини спонукають як нагромаджений у цих регіонах цікавий історичний досвід, так і значні наукові напрацювання з історії опікунства у східноукраїнському регіоні, який репрезентують праці з теорії і практики опіки дітей і молоді в Україні.

Висновки. Таким чином, цілісний підхід значною мірою визначав й актуалізував проведення історико-педагогічних досліджень про різні напрями розвитку теорії та практики виховання на західноукраїнських землях. Вони мають різний ступінь дослідженості у регіональному, хронологічному, науково-теоретичному й інших вимірах. Так, тема трудового виховання, яка активно вивчалася у радянській педагогіці, за сучасних умов в історичній ретроспективі майже не досліджується. Праці про естетичне виховання здебільшого стосуються учнівської молоді Закарпаття, а проблеми фізичного виховання вивчалися на міжгалузевому рівні. Проведення регіонально-історичних педагогічних студій про виховання здоров'язбережувальної культури стимулювали узагальнювальні роботи про розвиток валеологічної освіти в Україні. Попри актуальність і масштабність опікунської діяльності сьогодні вивчення її розвитку в дослідженнях Західного регіону України означеного періоду фактично обмежилося Галичиною.

Загалом вивчення наукових досліджень Західного регіону України зазначеного періоду засвідчило, що перевага в них надається осмисленню історії становлення виховних систем в період другої половини XIX – 30-ті рр. XX ст. Однак у них нерівномірно відображається розвиток основних напрямів виховання взагалі та в окремо взятому регіоні.

Література

1. Волянук Р.Я. Педагогічний аспект опіки дітей і молоді Галичини (друга половина XIX – перша третина XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Р.Я. Волянук. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.

2. Городиська В.В. Естетичне виховання учнівської молоді в системі освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В.В. Городиська. – Дрогобич, 2011. – 20 с.

3. Зимомря М.М. Естетичне виховання молоді засобами народних промислів Закарпаття (1919 – 1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / М.М. Зимомря. – Тернопіль, 2013. – 19 с.

4. Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2005. – 340 с.

5. Ковальчук І.В. Моральне виховання учнів українських шкіл Буковини: др. пол. XX ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І.В. Ковальчук. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.

6. Кондратюк О.П. Організація трудового виховання учнів в школах Тернопільської області / О.П. Кондратюк. – Тернопіль, 1959. – 78 с.

7. Мочан Т.М. Естетичне виховання учнівської молоді в полікультурному середовищі на Закарпатті (1919 – 1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Т.М. Мочан. – Тернопіль, 2011. – 20 с.

8. Рак В.І. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (на прикладі західних областей 1900 – 1939 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В.І. Рак. – Тернопіль, 1997. – 184 с.

9. Стельмах С.С. Розвиток художньо-естетичного виховання учнівської молоді у реформаторській педагогіці Галичини першої половини XX ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С.С. Стельмах. – Дрогобич, 2008. – 19 с.

10. Тхоржевська Т.Д. Теоретико-методичні основи християнської педагогіки / Т.Д. Тхоржевська, І.Я. Мищишин, Ю.А. Щербяк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – Ч. 1. – 479 с.

11. Чепіль М.М. Естетичне виховання учнівської молоді на Закарпатті (1919 – 1939 рр.) / М.М. Чепіль, Т.М. Цибар. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького держ. пед. ун-т імені Івана Франка, 2007. – 262 с.

12. Щербяк Ю.А. Система морального виховання учнів в школах західних областей України (1900 – 1939 рр.) : монографія / Юрій Адамович Щербяк. – Тернопіль : Парадіс, 1999. – 204 с.

13. Яковишин Р. Система морального виховання учнів загальноосвітніх шкіл Галичини (1850 – 1900 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Руслана Яковишин. – Івано-Франківськ, 2005. – 224 с.

References

1. Wolanyk R.Y. Pedagogical aspect of the care of children and youth in Galicia (second half of XIX the first third of the XX centuries) : abstract. dis. ... candidate. der. sciences : 13.00.01 «General pedagogy and history of pedagogy» / R.Y. Wolanyk. – Ivano-Frankivsk, 2005. – 20 c. [in Ukrainian]

2. Gorodiska V.V. Aesthetic education of students in the educational system in Western Ukraine (second half of XIX – beginning of XX centuries) : abstract. dis. ...

candidate. der. sciences : 13.00.01 «General pedagogy and history of pedagogy» / V.V. Gorodiska. – Drohobych, 2011. – 20 c. *[in Ukrainian]*

3. Zymomrya M.M. Aesthetic education means young folk Transcarpathia (1919 – 1939) : author. thesis. ... candidate. ped. sciences : 13.00.01 «General pedagogy and history of pedagogy» / M.M. Zymomrya. – Ternopil, 2013. – 19 p. *[in Ukrainian]*

4. The idea of custody of children and youth in the historical and pedagogical science : Coll. Science. works. – Ivano-Frankivsk, 2005. – 340 p. *[in Ukrainian]*

5. Kovalchuk I.V. Moral education students Bukovina Ukrainian schools: dr. pol. twentieth century : thesis ... candidate. ped. sciences : 13.00.01 «General pedagogy and history of pedagogy» / I.V. Kovalchuk. – Ivano-Frankivsk, 2001. – 20 p. *[in Ukrainian]*

6. Kondratyuk O.P. Organization of labor education of students in the schools of the Ternopil Oblast / O.P. Kondratyuk. – Ternopil, 1959. – 78 p. *[in Ukrainian]*

7. Mochan T.M. Aesthetic education of youth in a multicultural environment in the Carpathian region (1919 – 1939 gg.) : abstract. thesis ... candidate. ped. sciences : 13.00.01 «General pedagogy and history of pedagogy» / T.M. Mochan. – Ternopil, 2011. – 20 p. *[in Ukrainian]*

8. Cancer V.I. Labour training of students in secondary schools of Ukraine (on the example of the western regions 1900 – 1939.) : thesis. ... candidate ped. sciences : 13.00.01 / V.I. Cancer. – Ternopil, 1997. – 184 p. *[in Ukrainian]*

9. Stelmach S.S. development of artistic and aesthetic education of students in the pedagogy of reforms Galicia the first half of the twentieth century : thesis ... candidate. ped. sciences : 13.00.01 «General pedagogy and history of pedagogy» / S.S. Stelmach. – Drohobych, 2008. – 19 p. *[in Ukrainian]*

10. Thorzhevskaya T.D. Theoretical and methodological foundations of the Christian Education / T.D. Thorzhevskaya, I.Y. Myschyshyn, Y.A. Scherbyak. – Ternopil : Textbooks, 2002. – Part 1. – 479 p. *[in Ukrainian]*

11. Chepil M.M. Aesthetic education of youth in Transcarpathia (1919 – 1939 gg.) / M.M. Chepil, T.M. Tsybar. – Drohobych : RVV Drohobych State. ped. University of Ivan Franko, 2007. – 262 p. *[in Ukrainian]*

12. Scherbyak Y.A. The system of moral education of students in the schools of the Western Regions of Ukraine (1900 – 1939 years) : monograph / Yuri Adamovich Scherbyak. – Ternopil : Paradis, 1999. – 204 p. *[in Ukrainian]*

13. Yakovyshyn R. System of moral education students of secondary schools in Galicia (1850 – 1900 gg.) : dis. ... candidate. ped. sciences : 13.00.01 / Ruslana Yakovyshyn. – Ivano-Frankivsk, 2005. – 224 p. *[in Ukrainian]*

Завгородняя Татьяна, Стражникова Инна. Проблемы отдельных направлений воспитания в научно-педагогических исследованиях Западного региона Украины: историографический аспект. В статье доказывается целесообразность изучения образовательно-воспитательных процессов в общеукраинском масштабе. В данном случае такой подход обеспечит более высокий уровень осмысления исторического опыта, в частности воспитания, что позволит перейти от характеристики элемен-

тарных знаний до их всестороннего осмысления через воспитательные аспекты. Ведь направления воспитания составляют отдельные сложные подсистемы с собственным научным инструментарием и смысловым наполнением.

Ключевые слова: воспитание, Западный регион Украины, историография, исследования, учебно-воспитательный процесс, наследие.

Zavgorodnia Tetyana, Strazhnikova Inna. Problems of education in educational research of the Western region of Ukraine: historiographical aspect. In this paper we prove the feasibility of the study of educational processes at the national scale. In this case, such an approach would ensure a higher level reflection on historical experience, in particular education that would change the characteristics of basic knowledge prior to their comprehensive understanding through educational aspects. After all areas of education constitute a separate complex subsystem with its own research tools and semantic content.

Key words: education, Western region of Ukraine, historiography, research, educational process, improvements.

Одержано 10.12.2015